Teorie čísel a úvod do šifrování

RNDr. Zbyněk Šír, Ph.D.

Kurz vznikl v rámci projektu "Rozvoj systému vzdělávacích příležitostí pro nadané žáky a studenty v přírodních vědách a matematice s využitím online prostředí", Operační program Praha – Adaptabilita, registrační číslo CZ.2.17/3.1.00/31165.

Projekt A-NET je financován Evropským sociálním fondem, rozpočtem ČR a MHMP.

"Praha & EU: Investujeme do vaší budoucnosti.

Teorie čísel a úvod do šifrování

RNDr. Zbyněk Šír, Ph.D.

Abstrakt

Tento kurz je věnován teorii dělitelnosti celých čísel a jejím aplikacím pro šifrování. Po úvodní motivaci zadefinujeme relaci kongruence a bude studovat její základní vlastnosti. Kongruence jsou hlavním nástrojem pro studium dělitelnosti. Budeme řešit vybrané rovnice v kongruencích. Na závěr se seznámíme s RSA šifrovacím algoritmem, který z kongruencí vychází.

Úvodní motivace

Pokusme se přímo vyřešit následující úlohu.

Příklad 1 *Dokažte, že* $2010^{2010}+1$ *je dělitelné číslem 13.*

Řešení. Můžeme psát

$$2010^{2010}+1=(13\cdot 154+8)^{2010}+1$$

a to má stejný zbytek po dělení číslem 13 jako

$$8^{2010}+1.$$

Opravdu, stačí si představit, že $(13\cdot 154+8)^{2010}$ rozepíšeme podle binomické věty, nebo si jen představíme roznásobení všech 2010 závorek a vidímě, že všechny členy jsou dělitelné 13 kromě posledního 8^{2010}.

Dále platí

$$8^{2010}+1=64^{1005}+1=(13\cdot 5-1)^{1005}+1$$

a to má stejný zbytek po dělení číslem 13 jako

$$(-1)^{1005}+1=0.$$

Celkově tedy zbytek po dělení $2010^{2010}+1$ číslem 13 je 0 a tvrzení je tedy dokázáno.

□

Všimněte si, že podstatou řešení je to, že se při výpočtu zaměřujeme pouze na zytky, které dostatneme při dělení 13. Jaký násobek 13 se přesně v čísle objevuje nás nezajímá, pouze jeho zbytek. Nyní se podobným způsobem pokuste samostatně vyřešit následující úlohy.

Úloha 1 *Nalezněte x tak aby $4x + 3$ bylo dělitelné 5.*

Úloha 2 *Nalezněte x tak aby $3x + 5$ bylo dělitelné 6.*

Jistě jste zjistili, že první úloha řešení má, zatímco druhá nikoliv. Zároveň je zejmé, že jestliže nějaké číslo x první úlohu řeší, pak ji bude řešit i číslo $x+6$, $x-6$ a obecně libovolné číslo tvaru $x+6k$, kde k je jakékoliv celé číslo. U čísla x tedy záleží pouze na jeho zbytku po dělení 6. Tato myšlenka je v teorii dělitelnosti velice obecná a je upřesněna v definici kongruence.

Definice a základní vlastnosti kongruence

Jestliže nebude řečeno jinak, budeme v tomto kurzu číslem myslet číslo celé $\in \mathbb{Z}$.

Definice 1 *Řekneme, že číslo a je kongruentní s číslem b modulo přirozené číslo m jesliže $m|(a-b)$, tedy m dělí rozdíl $a-b$, čili existuje číslo k tak že $(a-b) = km$. Jinak řečeno a i b dávají stejný zbytek po dělení číslem m. Tento vztah zapíšeme symbolicky*

$$a \equiv b \bmod m.$$

Kupříkladu tedy platí kongruence

$$3 \equiv 13 \bmod 10, \quad 35 \equiv 0 \bmod 7, \quad -23 \equiv 1 \bmod 8$$

a podobně. Modul m jsme pro jednoduchost uvažovali kladný, ale teorii by bylo možno vybudovat i pro záporné moduly. Nezískali bychom však věcně žádnou výhodu, protože zjevně dvě čísla jsou kongruentní modulo m právě tehdy když jsou kongruentní modulo $-m$.

Kongruence má následující tři jednoduché, ale velice důležité vlastnosti.

Věta 1 *Nechť $a, b, c \in \mathbb{Z}$ a $m \in \mathbb{N}$. Pak*

1. $a \equiv a \bmod m$
2. *Jestliže $a \equiv b \bmod m$, pak i $b \equiv a \bmod m$.*
3. *Jestliže $a \equiv b \bmod m$ a zároveň $b \equiv c \bmod m$, pak i $a \equiv c \bmod m$.*

Důkaz. První dvě tvrzení jsou triviální. U třetího z předpokladu víme, že existují čísla k, l tak, že $(a-b) = mk$ a $(b-c) = ml$, z čehož ihned plyne $(a-c) = m(k+l)$.

□

První vlastnost (tzv. reflexivita) říká, že každé číslo je kongruentní samo se sebou. Druhá vlastnost je symetrií kongruence a třetí vlastnost se nazývá symetrie. Dohromady tyto tři vlastnosti znamenají, že kongruence je tzv. relací ekvivalence. Význam tohoto tvrzení je, že všechna celá čísla se pro konkrétní modul m rozpadnou do tříd

(množin), přičemž v každé třídě jsou všechna čísla mezi sebou kongruentní a čísla z různých tříd kongruentní nejsou. Například pro $m = 3$ dostaneme tři třídy:

$$\{\ldots, -12, -9, -6, -3, \mathbf{0}, 3, 6, 9, 12 \ldots\}$$
$$\{\ldots, -11, -8, -5, -2, \mathbf{1}, 4, 7, 10, 13 \ldots\}$$
$$\{\ldots, -10, -7, -4, -1, \mathbf{2}, 5, 8, 11, 14 \ldots\}.$$

Jak jsme již řekli, čísla v každém řádku vzájemně jsou kongruentní modulo 3 a mezi různými řádky kongruentní nejsou. Zároveň vidíme, že z každé třídy můžeme vybrat jednoho zástupce (číslo vytištěné tučně), který celou třídu reprezentuje, neboť je právě zbytkem, který dostaneme, když libovolné číslo z dané třídy dělíme číslem 3. V našem případě se jedná o zbytku $0, 1, 2$, v obecném případě jsou to čísla

$$0, 1, \ldots, (m-2), (m-1).$$

Na závěr této kapitoly si ještě zformulujeme větu, která nám říká, že (v mnoha případech) můžeme stejně dobře počítat s libovolným číslem v dané třídě (a kdykoliv libovolné číslo nahradit jiným číslem ve stejné třídě).

Věta 2 *Nechť $a, b, c, d \in \mathbb{Z}$ a $r, m \in \mathbb{N}$ a platí*

$$a \equiv b \bmod m, \qquad c \equiv d \bmod m.$$

Pak platí i

1. $a + c \equiv b + d \bmod m$
2. $a - c \equiv b - d \bmod m$
3. $ac \equiv bd \bmod m$
4. $a^r \equiv c^r \bmod m$

Důkaz. Z předpokladu věty víme, že existují čísla k, l tak, že $(a-b) = mk$ a $(c-d) = ml$, z čehož plyne $(a + c) - (b + d) = m(k + l)$, čímž je dokázán bod 1. Podobně $(a-c)-(b-d) = m(k-l)$, čímž je dokázán bod 2. K důkazu bodu 3 si stačí rozepsat

$$ac - bd = (a - b)c + (c - d)b = m(kc + lb).$$

Konečně bod 4 dostaneme r zopakováním bodu 3, přičemž předpokládáme $c = a$ a $b = d$.

□

V dalších kapitolách uvidíme, jak se tato jednoduchá pravidla užívají při řešení konkrétních příkladů. Nyní si ale uveďme dvě odstrašující ukázky toho, která pravidla neplatí. Především není možno dělit; máme sice

$$2 \equiv 6 \bmod 4,$$

ale přitom po vydělení obou stran rovnice 2 dostáváme

$$1 \equiv 3 \bmod 4,$$

což neplatí. Bystrý student si povšimne, že bychom platnou kongruenci dostali, kdybychom i modul 4 vydělili 2. Takové pravidlo by bylo možno sformulovat, ale v našem kurzu se omezíme pouze vždy na počítání v rámci jednoho povného modulu.

Druhou neplatnou úpravou je mocnění na kongruentní exponent. Máme například

$$2^5 = 32 \equiv 2 \bmod 3.$$

Exponent 5 nesmíme nahradit číslem 2, přestože je s 5 kongruentní modulo 3. Dostali bychom totiž $2^2 = 4$, které je kongruentní s 1 a nikoliv 2 modulo 3. Správné zacházení s exponenty je velice důležité (například k efektivnímu řešení úloh podobných naší první motivační úloze). Později si ho vyjasníme sformulováním malé Fermatovy a Eulerovy věty.

Řešení kongruencí s neznámou

Vraťme se k úlohám 1 a 2. Nyní je můžeme sformulovat jako úlohy: řešte následující kongruence:

$$4x \equiv -3 \equiv 2 \bmod 5, \qquad 3y \equiv -5 \equiv 1 \bmod 6.$$

Podle vět 1 a 2 je přitom jasné, že řešením je celá třída vzhledem ke kongruenci, stačí tedy najít jedno řešení - nejlépe zástupce mezi čísli $0, \ldots, m-1$. Je velice užitečné sestavit si tabulku násobení zbytků modulo 5 a 6. V těchto tabulkách vždy

$*$	0	1	2	3	4
0	0	0	0	0	0
1	0	1	2	3	4
2	0	2	4	1	3
3	0	3	1	4	2
4	0	4	3	2	1

$*$	0	1	2	3	4	5
0	0	0	0	0	0	0
1	0	1	2	3	4	5
2	0	2	4	0	2	4
3	0	3	0	3	0	3
4	0	4	2	0	4	2
5	0	5	4	3	2	1

Tabulka 1: Tabulka násobení modulo 5 (vlevo) a modulo 6 (vpravo).

vynásobíme příslušná čísla v záhlaví řádku a sloupečku a výsledek zapíšeme modulo m. Například v první tabulce máme $2 \cdot 3 = 6$, ale do tabulky zapíšeme 1, které je s ním modulo 5 kongruentní. Tabulky jsou pochopitelně symetrické. Povšimneme si dvou důležitých věcí. Zaprvé násobení nulou je vyjímečné - vždy dostaneme opět 0. Zadruhé obě tabulky se poněkud liší. V případě $m = 5$ jsou všechny ostatní řádky pěkné - přesněji najdeme na každém z nich všechny zbytky a žádný se neopakuje. V případě $m = 6$ mají tuto vlastnost jen řádky 1 a 5. Ostatní jsou pokažené. Je to způsobeno tím, že čísla 2,3,4 jsou soudělná s modulem 6. Ve vysokoškolské matematice řekneme, že zbytky po dělení 5 (a obecně modulo libovolné prvočíslo) tvoří tzv. těleso, zatímco zbytky po dělení 6 (a obecně modulo libovolné složené číslo) těleso netvoří.

Pohledem do 4. řádku první tabulky zjistíme, že řešením kongruence $4x \equiv 2 \bmod 5$ má řešení $x = 3$ a pohledem do 3. řádku druhé tabulky vidíme, že kongruence

$3y \equiv 1 \bmod 6$ žádné řešení nemá. Kdybychom namísto toho chtěli řešit kongruenci $3y \equiv 3 \bmod 6$, měli bychom hned tři řešení: $y = 0, 2, 4$.

Díky pěkným vlastnostem násobení modulo 5 můžeme snadno nahlédnout, že každá lineární kongruence má právě jedno řešení. Představme si kupříkladu že máme řešit obecnou kongruenci

$$4x \equiv a \bmod 5,$$

kde a je libovolné číslo. Z první tabulky vidíme, že $4 \cdot 4 \equiv 1 \bmod 5$. Podle bodu 3 věty 2 můžeme celou kongruenci vynásobit 4 a dostáváme

$$x \equiv 4a \bmod 5,$$

což je řešení. Abychom se vyhnuli problémům sesoudělnými čísly ("špatným"řádkům tabulky), budeme co možná nejvíce pracovat s prvočíselnými moduly, t.j. $m = p$, kde p je prvočíslo.

Úloha 3 *Sestavte tabulku násobení pro modul $m = 12$ a rozhodněte, pro která b má kongruence $ax \equiv 1 \bmod 12$ řešení.*

Na závěr této kapitoly si ukážeme, jak řešit lineární kongruence pro velké moduly, kde nelze řešení uhodnout (jako jste to zřejmě udělali u úloh 1 a 2), ani nelze sestavovat tabulku, protože by byla příliš rozsáhlá.

Příklad 2 *Řešte kongruenci*

$$34x \equiv 133 \bmod 211. \tag{1}$$

Řešení. Číslo 211 je prvočíslo, proto úloha bude mít právě jedno řešení (přesněji celou třídu řešení, ale právě jedno mezi čísli $0, 1, \ldots, 210$. Využijeme kongruence, která nepochybně platí pro každé x:

$$211x \equiv 0 \bmod 211. \tag{2}$$

Nyní $211 = 34 \cdot 6 + 7$. S využitím věty 2 tedy vezmeme šestinásobek kongruence (1), odečteme ho od (2) a dostaneme

$$7x \equiv -798 \equiv 46 \bmod 211. \tag{3}$$

Podobně $34 = 7 \cdot 4 + 6$ a vezmeme čtyřnásobek kongruence (3), odečteme ho od (1) a dostáváme

$$6x \equiv -51 \bmod 211. \tag{4}$$

Konečně odečtením (4) od (3) dostáváme

$$x \equiv 97 \bmod 211. \tag{5}$$

Řešením je tedy $x = 97$ a je snadné provést zkoušku: $34 \cdot 97 = 3298 \equiv 133 \bmod 211$.

□

Tento postup nám unožňuje efektivně řešit kongruence s libovolně velkým prvočíselným (a někdy i neprvočíselným) modulem.

Rozšířený Eukleidův algoritmus.

Postup v předchozím příkladu zjevně úzce souvisí s Eukleidovým algoritmem. Připomeňme si jeho aplikaci na čísla v jednoduchém příkladu.

Příklad 3 *Nalezněte největšího společného dělitele čísel* 633 *a* 102.

Řešení. Vstupní čísla si napíšeme do dvojice $(633, 102)$. Dále opakovaně aplikujeme krok Eukleidova algoritmu: menší číslo ponecháme a přesuneme ho na první pozici, větší číslo nahradíme zbytkem pod dělení číslem menším a tento zbytek napíšeme na druhou pozici. Po jedné aplikaci tohoto kroku tedy dostáváme $(102, 21)$, protože zbytek po dělení 633 číslem 102 je 21. V dalších krocích pak postupně dostaneme $(21, 18)$, $(18, 3)$, $(3, 0)$, čímž se algoritmus zastaví. Poslední nenulové číslo 3 je největším společným dělitelem čísel 633 a 102.

□

Eukleidův algoritmus je nesmírně efektivní, protože k výsledku konverguje velice rychle. Pokud je výsledkem číslo 1, pak jsou vstupní čísla nesoudělná. Velice užitečný je i Eukleidův algoritmus pro polynomy, protože může pomoci rozložit polynom na součin polynomů nižšího stupně.

Pro účely teorie dělitelnosti je velice užitečná rozšířená verze Eukleidova algoritmu, která souvisí s takzvanou Bezoutovou větou:

Věta 3 *Pro daná číslo a, b existují čísla k, l taková, že*

$$ab + kl = 1 \tag{6}$$

právě tehdy, když a, b jsou nesoudělná.

Důkaz. Když jsou čísla a, b soudělná, pak zjevně rovnice (6) nemůže být splněna, protože společný dělitel a a b by musel dělit 1. Pokud jsou a, b nesoudělná, můžeme čísla k, l nalézt pomocí zvláštní varianty Eukleidova algoritmu. Vše bude (i v obecnosti) patrné na následujícím konkrétním příkladu. Uvažujme $a = 1435$ a $b = 263$. Jestliže na tato čísla aplikujeme Eukleidův algoritmus, dostaneme postupně čísla, která jsou napsána v posledním sloupečku následující tabulky

$a\cdot$	$+$	$b\cdot$	$=$	
1		0		1435
0		1		263
1		−5		120
−2		11		23
11		−60		5
−46		251		3
57		−311		2
−103		562		1

Do tabulky nyní přidáme další dva sloupečky, které sestrojíme následující způsobem. V prvním řádku začneme $1, 0$ a ve druhém $0, 1$ - viz tabulka. Nyní když dělíme 1435

číslem 263 dostaneme 5 a zbytek 120. Od prvního řádku tedy odečteme pětinásobek druhého řádku - tím dostaneme třetí řádek včetně zmíněného 120. Dále od druhého řádku odečteme dvojnásobek třetího, protože 263 děleno 120 dává 2 (se zbytkem 232). Takto pokračujeme až do posledního řádku. Vzniklá čísla v každém řádku mají následující vlastnost: první číslo vynásobeno 1435 plus druhé číslo vynásobeno 263 dává třetí číslo. Platnost tohoto vztahu je jasná, protože triviálně platí v prvním a druhém řádku, a ostatní řádky jsme dostali jen opakováným kombinováním těchto výchozích řádků. Speciálně tedy poslední řádek nám říká, že

$$57 \cdot 1435 + (-311) \cdot 263 = 1.$$

□

Úloha 4 *Nalezněta celá čísla a, b taková, aby $17a - 16b = 5$.*

Úloha 5 *Nalezněte největšího společného dělitele čísel 371 a 727 a vyjádřete jej jako lineární kombinaci těchto čísel.*

Fermatova věta a Eulerova věta

Při řešení kongruencí a počítání se zbytky jsme již získali určitou zběhlost. Budeme ale ještě potřebovat určité nástroje pro práci s mocninami. Pro řešení kongruencí, ve kterých se vyskytují mocniny je velice užitečná tzv. malá Fermatova věta a její zobecnění, tzv. Eulerova věta.

Věta 4 (Malá Fermatova) *Nechť p je prvočíslo a a číslo, které je s p nesdoudělné. Pak platí*

$$a^{p-1} \equiv 1 \bmod p. \tag{7}$$

Důkaz. Uvažujme množinu všech zbytkových tříd kromě nuly

$$\{1, 2, \ldots, (p-2), (p-1)\}. \tag{8}$$

Tvrdím, že množina

$$\{1a, 2a, \ldots, (p-2)a, (p-1)a\} \tag{9}$$

reprezentuje stejnou množinu zbytkových tříd. Skutečně, protože a je nesoudělné s p, nemá žádný z těchto součinů zbytek 0. Navíc k a existuje inverzní prvek a^{-1} (takže $aa^{-1} \equiv 1$) a proto mají všechny součiny v (9) různé zbytky. Kdyby totiž $b_1 a \equiv b_2 a$, pak i $b_1 a a^{-1} \equiv b_2 a a^{-1}$ a tedy $b_1 \equiv b_2$. Protože tedy (8) a (9) reprezentují stejné třídy, platí

$$1 \cdot 2 \cdot \ldots \cdot (p-2) \cdot (p-1) \equiv 1a \cdot 2a \cdot \ldots \cdot (p-2)a \cdot (p-1)a \bmod p$$

a po úpravě

$$\begin{aligned} 1 \cdot 2 \cdot \ldots \cdot (p-2) \cdot (p-1) &\equiv 1 \cdot 2 \cdot \ldots \cdot (p-2) \cdot (p-1) a^{p-1} \bmod p \\ 1 &\equiv a^{p-1} \bmod p \end{aligned}$$

□

Tato věta má jednoduchý důsledek, který umožňuje do jediné formulace zahrnout i čísla dělitelná p.

Věta 5 *Nechť p je prvočíslo pak pro každé číslo a platí*

$$a^p \equiv a \bmod p.$$

Důkaz. Pro $a \equiv 0 \bmod p$ platí rovnost triviálně. Pro osatní čísla ji získáme vynásobením kongruence (7) číslem a.

□

S pomocí těchto vět můžeme řešit i obtížné příklady:

Příklad 4 *Nalezněte nejmenší přirozené číslo k tak, aby výraz*

$$5n^{13} + 13n^5 + 9kn$$

byl dělitelný číslem 65 pro každé n.

Řešení. Výraz má být dělitelný 65, tedy zároveň 13 a 5. S užitím věty 5 můžeme psát.

$$5n^{13} + 13n^5 + 9kn \equiv 5n + 9kn \equiv (5 + 9k)n \bmod 13.$$

Aby dělitelnost platila pro všechna n musí být $5 + 9k$ dělitelné 13, což nastává pro $k \equiv 11 \bmod 13$. Podobně

$$5n^{13} + 13n^5 + 9kn \equiv 13n + 9kn \equiv (13 + 9k)n \bmod 5,$$

což je dělitelné 5 pro $k \equiv 3 \bmod 5$. Nejmenší k splňující obě podmínky je $k = 63$, které je řešením úlohy.

□

Pokud budeme chtět počítat i s jinými moduly než prvočíselnými, budeme potřebovat nějakou analogii Fermatovy věty pro všechna čísla (a ne pouze prvočísla). Tímto zobecněním je Eulerova věta, která používá tzv. Eulerovu funkci.

Definice 2 *Pro přirozené číslo n definujeme přirozené číslo $\varphi(n)$ jako počet čísel nesoudělných s n a větších než 0 a menších než n. Funkci $\varphi : \mathbb{N} \to \mathbb{N}$ nazýváme Eulerova funkce.*

Například tedy máme $\varphi(6) = 2$ protože právě dvě čísla 1 a 5 jsou nesoudělná s 6. Připomeňte si Tabulku 1, ze které je patrná důležitost rozdělení čísel na soudělná a nesoudělná, když počítáme s daným modulem. Pro libovolné prvočíslo p jsou všechna menší čísla nesoudělná a dostáváme $\varphi(p) = p-1$. Obecně se Eulerova funkce vypočítá podle následující věty.

Věta 6 *Mějme přirozené číslo n a jeho prvočíselný rozklad*

$$n = p_1^{k_1} \cdot p_2^{k_2} \cdot \ldots \cdot p_s^{k_s}.$$

Pak platí

$$\varphi(n) = n(1 - \frac{1}{p_1})(1 - \frac{1}{p_2}) \ldots (1 - \frac{1}{p_s}).$$

Důkaz. Dosadíme-li za n jeho prvočíselný rozklad, můžeme uvedenou formuli ekvivalentně přepsat jako

$$\varphi(n) = (p_1^{k_1} - p_1^{k_1-1})(p_2^{k_2} - p_1^{k_2-1}) \ldots (p_s^{k_s} - p_s^{k_s-1}). \tag{10}$$

Jestliže $n = p^k$ je mocninou prvočísla, pak všechna soudělná čísla $\leq n$ jsou prostě právě násobky p, tedy čísla tvaru $p \cdot a$, kde a je přirozené číslo $\leq p^{k-1}$. Takových čísel je p^{k-1} a nesoudělných čísel je tedy $p^k - p^{k-1}$, nebo-li pro tento případ je splněna formule (10).

Důkaz bude dokončen, jestliže ukážeme, že pro dvě nesoudělná čísla n_1 a n_2 platí

$$\varphi(n_1 \cdot n_2) = \varphi(n_1) \cdot \varphi(n_2).$$

Opět je jednodušší spočítat soudělná čísla. Číslo menší nebo rovno $n_1 \cdot n_2$ je soudělné s $n_1 \cdot n_2$ pokud je soudělné n_1 nebo s n_2. Čísel menších nebo rovných $n_1 \cdot n_2$ soudělných s n_1 je $(n_1 - \varphi(n_1)) \cdot n_2$. Podobně čísel menších nebo rovných $n_1 \cdot n_2$ soudělných s n_2 je $(n_2 - \varphi(n_2)) \cdot n_1$. Některá čísla budou soudělná n_1, tak s n_2 a těch bude $(n_1 - \varphi(n_1))(n_2 - \varphi(n_2))$. Celkově dostáváme

$$\begin{aligned} \varphi(n_1 \cdot n_2) &= n_1 \cdot n_2 - (n_1 - \varphi(n_1)) \cdot n_2 - (n_2 - \varphi(n_2)) \cdot n_1 + (n_1 - \varphi(n_1))(n_2 - \varphi(n_2)) \\ &= \varphi(n_1) \cdot \varphi(n_2). \end{aligned}$$

□

Věta 7 (Eulerova) *Nechť n je přirozené číslo a a číslo, které je s n nesdoudělné. Pak platí*

$$a^{\varphi(n)} \equiv 1 \bmod n. \tag{11}$$

Důkaz. Důkaz je podobný jako u Fermatovy věty. Jestliže

$$\{b_i\}_{i=1}^{\varphi(n)}$$

je množina všech zbytkových tříd nesoudělných s n, pak

$$\{b_i \cdot a\}_{i=1}^{\varphi(n)}$$

je tatáž množina zbytkových tříd. Dále důkaz probíhá analogicky.

□

RSA šifrovací algoritmus

RSA algoritmus využívá teorie kongruencí pro velmi elegantní šifrování a dešifrování zpráv a dat. Zkratka pochází z iniciál autorů algoritmu, kterými jsou Rivest, Shamir, Adleman. Tento algoritmus má tu vlastnost, že zprávu není možno bez klíče rozluštit, a to i v případě, že víte jakým způsobem byla zakódována. Proto se zcela běžně používá pro bezpečný přenos dat po internetu.

Algoritmus funguje následujícím způsobem.

1. Nalezneme dvě dostatečně velká prvočísla p, q. V praxi jsou volena čísla délky kolem 384 bitů, tedy kolem 100 cifer v desítkové soustavě. Na ukázku budeme volit nesrovnatelně menší prvočísla $p = 11$ a $q = 13$.
2. Položíme $n = pq$ a tím pro číslo n známe Eulerovu charakteristiku, která je $\varphi(n) = (p-1)(q-1)$. V našem příkladu máme $n = 143$ a $\varphi(n) = 120$. Je zcela zásadní, že pokud p, q byla zvolena dostatečně velká a zůstala utajena, pak jejich součit n není možno v rozumném čase rozložit a proto nelze ani spočítat $\varphi(n)$.
3. Zvolíme si tak zvaný veřejný klíč r, který je menší než $\varphi(n)$ a je s ním nesoudělný. Dále nalezneme tzv. privátní klíč s, který je definován jako řešení kongruence

$$r \cdot s \equiv 1 \bmod \varphi(n). \tag{12}$$

   Tuto kongruenci vyřešíme např. postupem uvedeným na str. 5. V našem příkladu volíme $r = 43$ a dopočítáme $s = 67$. Skutečně platí

$$43 \cdot 67 = 2881 \equiv 1 \bmod 120.$$

4. Zpráva kterou chceme zašifrovat je nějaké číslo z menčí než n a nesoudělné s n. Zašifrujeme ho tak, že jej umocníme na veřejný klíč r modulo n. Výsledek je šifra w. Máme tedy

$$w \equiv z^r \bmod n.$$

   V našem příkladě si zvolíme třeba $z = 50$, které zašifrujeme jako

$$w = 106 \equiv 50^{43} \bmod 143.$$

5. Šifru w opět můžeme rozšifrovat tak, že ji umocníme na privátní klíč s modulo n. Tvrdíme tedy, že

$$z \equiv w^s \bmod n.$$

   V našem příkladě skutečně dostáváme

$$106^{67} \equiv 50 \bmod 143.$$

Není obtížné se přesvědčit, že dešifrování funguje opravdu správně. Díky (12) máme $rs = k\varphi(n) + 1$ a tedy podle Eulerovy věty dostáváme

$$w^s \equiv (z^r)^s = z^{k\varphi(n)+1} \equiv (z^{\varphi(n)})^k \cdot z \equiv z \bmod n.$$

Zdůrazněme, že i když víme jak byla zpráva zašifrována, tedy známe n, r a výsledek w, nejsme schopni nalézt s a tedy ani s. Efektivnost algoritmu je založena zejména na tom, že je mnohem lehčí nalézt prvočísla p, q, než rozložit jejich součin. Je to mu tak proto, že existují pravděpodobnostní testy, které s vysokou pravděpodobností ověří, že dané číslo je prvočíslo.

RSA algoritmus dokreslujeme na dostatečně velkých číslech v příloze na konci kurzu.

Zajímavé úlohy na závěr

Úloha 6 *Dokažte, že pro každé přirozené n je číslo*

$$5 \cdot 2^{4n} - 7^{2n+1} - 19 \cdot 10^{2n} + 21^{n+1}$$

dělitelné 14.

Úloha 7 (MO Kanada 1989) *Transformací čísla rozumíme, že ho nahradíme jeho ciferným součtem v desítkové soustavě. Jaké číslo dostaneme, jestliže opakovaně provedeme čtyřikrát transformaci čísla* 2007^{2007} *?*

Úloha 8 (Prasátko, 24. ročník) *Pro dané prvočíslo p nalezněte všechna celá čísla a, b tak, aby*

$$a^2 \equiv b^3 \bmod p.$$

Úloha 9 (MO USA 1976) *Určete všechna celočíselná řešení rovnice*

$$a^2 + b^2 + c^2 = a^2 b^2.$$

Úloha 10 *Dokažte, že neexistují žádná celá čísla x, y, tak aby*

$$x^2 - 4y^2 = 246834.$$

Úloha 11 (MO USA 1979) *Nalezněte všechna celočíselná řešení $n_1, n_2, \ldots, n_{14}$ rovnice*

$$n_1^4 + n_2^4 + \ldots + n_{14}^4 = 1599.$$

Úloha 12 *Je číslo*

$$123^{203^{1055}} - 6^{201030102}$$

dělitelné 43?

Úloha 13 (MO Brazílie 1992) *Dokažte, že existuje přirozené číslo n takové, že prvních 1992 číslic z n^{1992} jsou jedničky.*

Úlohy k domácímu řešení

Úloha 14 *Dokažte, že čtvrtá mocnina každého přirozeného čísla je dělitelná pěti beze zbytku nebo se zbytkem 1.*

Úloha 15 *Dokažte, že* $200^{200} - 1$ *je dělitelné* 13*.*

Úloha 16 *Nalezněte přirozené číslo* x *tak, aby* $91x$ *dávalo po dělení číslem* 337 *zbytek* 17*.*

Úloha 17 *Nalezněte nejmenší přirozené číslo, které je zároveň dělitelné číslem* 4 *se zbytkem* 2*, číslem* 5 *se zbytkem* 3 *a číslem* 7 *se zbytkem* 5*.*

Úloha 18 *Jisté přirozené dvojciferné číslo* x *zašifruji následujícím způsobem pomocí RSA algoritmu: umocním* x *na* 13 *a vezmu zbytek po dělení číslem* 143*. Tento zbytek (šifra) vyšel* 96*. Určete číslo* x *(tedy rozluštěte šifru).*

```
> ##### tento soubor popisuje implementaci RSA algoritmu pro cisla takove
  velikosti,      jaka jsou pouzivana v praxi.
> restart;
> with(StringTools):
Warning, the assigned name Group now has a global binding
>
>
> pismena:=[a,b,c,d,e,f,g,h,i,j,k,l,m,n,o,p,q,r,s,t,u,v,w,x,y,z];for kk
  from 1 to nops(pismena) do pismena[kk]:=convert(pismena[kk], string):od:
```

$$pismena := [a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, w, x, y, z]$$

```
> pismena:=[" ", op(pismena)];;
```

$$pismena := [" ", "a", "b", "c", "d", "e", "f", "g", "h", "i", "j", "k", "l", "m", "n", "o", "p", "q", "r", "s", "t", "u", "v", "w", "x", "y", "z"]$$

```
> cisla:=[seq(convert(i+24, string), i=1..nops(pismena))];
```

$$cisla := ["25", "26", "27", "28", "29", "30", "31", "32", "33", "34", "35", "36", "37", "38", "39", "40", "41", "42", "43", "44", "45", "46", "47", "48", "49", "50", "51"]$$

```
> zprava:="toto je uplne ta nejtajnejsi zprava";
  kod:=zprava;
```

$$zprava := "toto je uplne ta nejtajnejsi zprava"$$

$$kod := "toto je uplne ta nejtajnejsi zprava"$$

```
> for i from 1 to nops(pismena) do
    kod:=SubstituteAll(kod, pismena[i], cisla[i]):
  od:
>
> kod;
"4540454025353025464137393025452625393035452635393035443425514143264726"
> ####### tajnou zpravu jsme si jednoduchym zpusovem prevedli na dlouhe
  cislo   - pouze jsme kazde pismeno nahradili dvojcifernym cislem
>
>
>
> kod:=4540454025353025464137393025452625393035452635393035443425514143264
  726;
>
```

$$kod := 4540454025353025464137393025452625393035452635393035443425514143264726$$

```
>
> d:=trunc(log10(2^1024));
```

$$d := 308$$

```
> rra:=rand(10^(d+2)..10^(d+3));
```

```
rra := proc()
local t;
global _seed;
        _seed := irem(a*_seed, p); t := _seed; to concats do
                _seed := irem(a*_seed, p); t := s*t + _seed;
        end do;
        irem(t, divisor) + offset;
end proc;
```

```
> p:=nextprime(rra());q:=nextprime(rra());
```

$$p := 774196690813211106932703436330736974742561435635584587189767467538305380320622220857\backslash$$
$$22974121768604305613921745580037409259811952655310075487163797179490457039169594160\backslash$$
$$08843057167496049883408581292045791645374701946164403139530792062494734995105353008\backslash$$
$$61464863071981555907634664293926737095254285109732726006090 91$$

$$q := 49760099374675982933766845473509473676470788342281338779191792495900393751209539 3006\backslash$$
$$28363443011313746086538005862664913074813656220643842443844131905754565672075358391\backslash$$
$$13553710879599163815547445261087430974286723136050254230838219905367559282524078861\backslash$$
$$39918985672771168817937493408077283357953943012616294798712 13$$

```
> ######### nahodne jsme si vybrali dve dostatecne dlouha prvocisla p, q,
  ktera   musi zustat tajna
```

```
> n:=p*q;
```

$$n := 385241042704106813033803611494574237566808028572472702330760774666396956069708914696\backslash$$
$$33060237970104749868164989720201907514266267630956702608314929399494631850410668622\backslash$$
$$94010665600006104995659011345471236037334872037928621314181322669141156332207913732\backslash$$
$$09618353693611496989279248927564728930035716007965276616217877526761239735799704609\backslash$$
$$35414941545646019900423060537204830893069945385546193389670608055169524653505207606\backslash$$
$$50565564285819292628114611398509354544398316340615274222642035728426306817383094366\backslash$$
$$50229370826260808941810905161847254031535697308689074573146696686698077411442955392\backslash$$
$$60427126882118653529432803031880369973 83$$

```
> phi:=(p-1)*(q-1);
```

$$\varphi := 385241042704106813033803611494574237566808028572472702330760774666396956069708914696\backslash$$
$$33060237970104749868164989720201907514266267630956702608314929399494631850410668622\backslash$$
$$94010665600006104995659011345471236037334872037928621314181322669141156332207913732\backslash$$
$$09618353693611496989279248927564728930035716007965276616217864808784394136090341905\backslash$$
$$63523875713934512631104002139229849207677448076228360672056744541793876854324690601\backslash$$
$$90814121583496958002505735444591423536469231095592562977689484504458626346430957376\backslash$$
$$94202817693038189280385822947189883662523729446394796943714826672859589963915708136\backslash$$
$$88269424878098200321204680682859565170 80$$

```
> ######## soucin n je verejny, ale eulerova charakteristika phi musi
  zustat   tajna
```

```
> verejny:=65537; ### zvolime si verejny kod
```

$$verejny := 65537$$

```
> assign(msolve(verejny*privatni=1, phi));
```

```
> privatni;
```

$$333765451649284905382598670379509669485074993703480477262318946328913730650442836511553 0\backslash$$
$$40314927834306958574258253057709181079188257888150830846955353968780454753462076466\backslash$$
$$61518343584027595635849092246636586946920718614998889057402864616149128395462366056\backslash$$
$$01434719816408906613936266097823923497864554719991191060067418828737819431712376515\backslash$$

```
        381636384334997320727591231626162338717826217627170849111120562516330910105638610775
        598644293997704170584034276669710851462443517014397780198865012375915819078932302015
        010099044369420846708007600960670091852477175178251162134150914700883701014553629555
        182484060020773361615223725172208673
```

```
> ######## privatni kod ziskame resenim rovnice privatni*verejny = 1
  modulo phi, tento kod musi zustat tajny
```

```
>
```

```
>
```

```
> sifra:=kod &^ verejny mod n;
```

```
sifra := 200792434472421568517611701053830935468797590377185285285713146238368347185291542390
        904621384553748516694697539462008726765971495761392677172149382241717952597775436955
        479553347573701792404716310678608135715345564829780710099718743891351198072281929360
        051254469147769015415092444202265198665374394949210393535696779880702844343212259350
        510627690911739874199625799717310019836328512870499384705682802906770790302017068810
        731934585152935039211332985102857696237701632763267793932633072010913128124400172760
        358013631976778750443697327657768784239275098151352765383645575649347135035138448750
        448902987161522772682877312249959551342163
```

```
> ### zasifrujeme zpravu kod tim, ze ji umocnime na verejny kod modulo n
```

```
>
```

```
>
```

```
> kod2:=sifra &^ privatni mod n;
```

```
kod2 := 45404540253530254641373930254526253930354526353930354434255141432647260
```

```
> ### zpravu opet rozsifrujeme tim, ze ji umocnime na privatni kod modulo
  n
```

```
> kod2:=convert(kod2, string);
```

```
kod2 := "45404540253530254641373930254526253930354526353930354434255141432647260"
```

```
> for i from 1 to nops(pismena) do
    kod2:=SubstituteAll(kod2, cisla[i], pismena[i]):
  od:
```

```
> kod2;
```

"toto je uplne ta nejtajnejsi zprava"

```
> ### a na zaver opet cisla prevedeme na pismena
```

```
>
```

```
>
```